

KUZEYBATI ANADOLU MANAV TÜRKMEN AĞIZLARI ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Dr. Kenan ACAR*

ÖZET

Genellikle Türkiye'nin kuzeybatısında yaşayan Manav adıyla anılan Türkmen ağızlarında Eski Türkçenin η (ng) ve \acute{n} (ny) sesleri ile bunlardan ikincisinin ayrışmasının sonucu olan y 'li biçimler varlığını sürdürmektedir: pazılyasın, sāvoluᅇ, attıy vb. Bazı Manav Türkmen ağızlarında Gagauz Türkçesi ile Rumeli ağızlarındaki (ilk hecede) $o > u$ ve $\ddot{o} > \ddot{u}$ daralmaları da görülmektedir: undan, kūde vb. Bu durum çoğunlukla Kıpçak Türkçesinin Oğuz Türkçesine etkisi olarak açıklanır. Öte yandan bölge ağızlarında görülen $\# k > \# \acute{g}$ ötümlüleşmesi de tam bir Oğuz özelliğidir: ğarış, ğavrā vb.

Bu ağızlar Eski Türkçede bulunup Türkiye Türkçesinin yazı dilinde değişmiş olan bazı unsurları korumaktadır. Yavuz kelimesinin ilk biçimi olan yabız'ın olumsuz anlamıyla Kandıra'da yaşaması ile bugünkü demek ve yemek fiillerinin Düzce ve Balıkesir Gönen'de ilk biçimlerindeki gibi i 'li kullanımı, bunun iki örneğidir.

Düzce Çilimli'deki verüdük, yapduktan vb. yuvarlak ünlülü şekiller, Batı Karadeniz ağızlarının; Balıkesir Gönen'deki alcā, gelecek vb. a/e 'siz gelecek zaman şekilleri ise Batı Anadolu Yörük Türkmen ağızlarının izlerini taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Manav, Türkmen, ses değişmesi, Eski Türkçe, ağız

A FEW NOTES ON NORTHWEST ANATOLIAN MANAV TURKMEN LOCAL DIALECTS

ABSTRACT

Turkmen group generally known as the Manav, lives in the northwest of Turkey. On their dialects, The old Turkish η (ng), \acute{n} (ny) and y derived from \acute{n} existence: pazılyasın, sāvoluᅇ, attıy etc. The first syllable $o > u$, and $\ddot{o} > \ddot{u}$ contractions seen in some dialects Manav Turkmen: undan, kūde etc. There are same sound events in Gagauz Turkish and Rumelian dialects also. This is often described as the impact of Kipchak Turkish to Oghuz Turkish. On

* Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kacar@sakarya.edu.tr

the other hand, in the regional dialects, # *k* > #*g* voiced also feature a full to Oghuz: *g* arış, *g*avrā vb.

This dialects Old Turkic dialects of Turkey Turkish written language, there remain some elements that have changed. For example; the first form of the negative meaning of the word "yavuz", "yabız", lives in Kandıra. Secondly, "dimek" and "yimek" verbs, (the first forms of "demek" and "yemek") lives in Duzce and Balıkesir Gönen.

Words "verüdük" and "yapduktan" in Duzce Çilimli (round vowelshapes), carries the traces of dialects the Western Black Sea. Words "alcā", "gelcek" in Balıkesir Gönen (without a /e) future tense forms, carries the traces of the Western Anatolia Yörük Turkmen dialects also.

Keywords: Manav, Turkmen, phonetic change, Old Turkish, local dialect

Oğuz-Türkmenlerin Yörüklerin aksine çok önceden beri yerleşik bir hayat yaşayan kolu olan Manavların genellikle Türkiye'nin kuzeybatısında yerleşik olduğu bilinmektedir. Orta Karadeniz (Samsun, Sinop), Güneydoğu Anadolu (Diyarbakır) gibi yerlerde de varlığından söz edilen bu Türk topluluğunun konuşma özellikleriyle ilgili olarak pekçok şey söylenebilir. Bunların bir kısmı şunlardır:

1. Bu Türk topluluğunun ağızında mevcut olan *ŋ* (ng) ve *ń* (ny) sesleri Türkçenin karakteristik seslerindedir: siñil (küçük kızkardeş), maña (bana); koń (koyun), çıgań (fukara, sefil). (ETG, s.66 ve Sözlük kısmı)

Bu seslerin manav Türkmen ağızlarındaki birkaç örneği şunlardır:

sāvoluñ (sağolun, Sakarya Adapazarı Salmanlı, SİA II, 23), añnadalım (anlatalım, Kocaeli Kandıra Sakallar, KSÇKA, 96);

kövüń (köyün, İzmit Taşköprü Nezirler, İTOBA, 74), çeşmeniń (çeşmenin, İzmit Taşköprü Kayalar, İTOBA 66), pazılıyasıń (pazılıyorsun, Düzce Çilimli Sarımeşe, ÇİA, 84).

Bu seslerden *ń*'nin Eski Uygur Türkçesi döneminde ayrışarak, Budist Uygur Türklerinin *y*'li biçimini kullandıkları bilinmektedir:

koy (koyun,EUTS), çıgay (fakir,yoksul EUTS).

Bu ayrışmanın y'li şekillerinin bölge ağzında da görülür: attıy (attın, Düzce Çilimli Sarımeşe, ÇİA, 85), geldiy (İzmit Taşköprü Çal, İTOBA 9) vb.

2. Manav Türkmen ağızlarının bir bölümünde bugün Moldova'da yaşayan Oğuz kökenli Gagauz Türkçesinde ve bizim Rumeli ağızlarımızda gördüğümüz yuvarlak ünlü daralmalarına rastlanır. İlk hecedeki o'lar u, ö'ler ü olur:

undan (ondan, Balıkesir Gönen Bostancı, GKASSÖ 98), unuy (onun, İzmit Taşköprü Kayalar, İTOBA 69);

düğēle (döverler, Sakarya Kaynarca Büyükyanık, SİA II, 202), üdürüz (öğütürüz, Düzce Çilimli Kuşoğlu ÇİA, 63) küde (köyde, Kocaeli Kandıra Nefsikaymaz, KSÇKA, 130).

Bu kelimelerdeki daralmalar, Türkiye Türkçesi ağızları üzerindeki Kıpçak Türkçesi etkisi olarak açıklanır. Gerçekten de bugünkü Kazan Tatar ve Başkurt Türk şivelerinde bu olay karakteristiktir: yol > yul (TTS), köz (göz) > küz (TTS) vb.

Bir başka etki ise hece sonu ünsüz çiftlerinin arasında ünlü türemesi şeklindedir. Kocaeli Kandıra'nın Hacılar ve Katçalı köylerinde "ilk" kelimesinin telâffuzu "ilik" şeklindedir (ilk > ilik). Aynı ses olayını Sakarya'da çift > çiFit örneğinde de görüyoruz: bi çiFit_öküz (bir çift öküz, Sakarya Geyve Sarıgazi SİA II, 117).

Bu ses olayı; Tatar, Kazak, Kırgız, Başkurt Kıpçak Türk şivelerinde de yoğun olarak görülür: halk > halık (KTS) ilk > ëlek (TBBTS) vb.

Ali Karamanlıoğlu'nun Kıpçak Türkçesiyle ilgili eserinde (KTG) Oğuzname'den naklen verdiği bilgiye göre milâdın ilk yıllarında Kafkasya'da yaşayan Kuman-Kıpçak Türkleri 11. asrın başlarında Karadeniz'in Kuzeyini işgal etmiş, 1061'de Rusları mağlûp etmişler, 1078'de Edirne'yi kuşatarak Bizansla savaşmışlardır. 11.-13. asırlar arasında Rusya'nın güneyi ile Doğu Avrupa'daki birçok ülke (Ukrayna, Romanya, Macaristan ve Polonya) Kıpçakların işgaline uğramıştır. İşte Rumeli ağızlarımızda ve bu arada Manav Türkmen ağızlarının bir kısmındaki o/>u/ ö/>ü daralmalarını bu dönemdeki Kıpçak etkisine bağlamak mümkündür. Osmanlı Oğuz Türklerinin Rumeli'ye geçişi 14.

yüzyılda (1352 yılında Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa ile) olmuşsa da (OTA, Rumeli maddesi, s.358) bu bilgi durumu değiştirmez. Çünkü buralarda kalan Kıpçak unsurlarının ya da onlardan etkilenmiş olan diğer yerli unsurların bir etkisinden söz etmek mümkündür.

3. Bu ağızlarda Doğu ve Güneydoğu ağızlarında gördüğümüz aşırı patlayıcı ğ ve k sesleri ile İç Anadolu ve doğusunda yoğun olan (çoğunlukla k'nın sızıcılılaşmasının sonucu olan) hırıltılı h sesini görmeyiz.

Buna karşılık özellikle kelime başı k'ların tam bir Oğuz özelliği olarak ötümlüleşip ğ olduğu görülür: ğavrā (kavrır, Balıkesir Gönen Çallica-Gerdeme, GKASŞÖ 138), ğarış (Düzce Çilimli Kuşoğlu ÇİA, 63), ğocamannığ (kocamanının, büyüğünün, Sakarya Kaynarca Gölce, SİA II, 206), ğıymatı (kıymeti, İzmit Ova Çayırköy, İTOBA,100), ğāmiya (kalmıyor, Kocaeli Kandıra Karakiraz, KSÇKA,122) vb.

Manav Türkmenlerinin Oğuzların bir başka koluyla ilgisi olduğunun bir delili de şu anda devam etmekte olduğumuz ağız derlemelerinde Kandıra'nın Adapazarı- Kaynarca yolu üzerinde yeni adıyla Esentepe, eski adıyla Yadeş köyünde bir kaynak kişiden duyduğumuz "gelibatı" çekimli fiilidir. "Geliyor" anlamındaki bu söz, bilindiği gibi Batı Anadolu, Ege yöresinin tipik şimdiki zaman üçüncü şahıs çekimlerinden biridir. Kandıra'da "geliyor" anlamında yaygın olarak kullanılan şekiller, Rumeli ağızlarının bir kısmı ve Batı Karadeniz ağızlarında olduğu gibi "geliya, geleya" vb.dir. Ege bölgesindeki Yörük Türkmenlere ait olan bu fiil çekimi, kardeş Manav Türkmenlerinin şuurlarında saklanmış olmalıdır.

4. Bu ağızlar bazen Türkçenin eski dönemlerindeki ses, şekil ve anlamları bile koruyabilmektedir. Bunun en açık örneği "yavuz" kelimesiyle ilgilidir. Bugün "yavuz" şeklinde ve iyi, güzel vb. olumlu bir anlama sahip olan bu kelimenin Eski Türkçedeki ilk biçimi "yabız" şeklindedir ve tam tersine "kötü" anlamındadır. (ETS, Sözlük bölümü) Genel Türkçede önemli ölçüde ses ve anlam alanı değişikliğine uğramıştır. Oysa bu kelime Kocaeli'nin Kandıra ilçesinde Eski Türkçedeki şekliyle ("yabız") varlığını sürdürerek (olumlu anlamdaki "yavuz" biçimine paralel olarak) yaşamaktadır. Ancak "yavuz"un aksine, olumsuzluk barındıran bir anlama sahiptir. Özellikle erkeklerin saçını limon, yağ vb. sıvılarla parlayacak şekilde yatırmak taradıklarında

onları kınamak için yüz ekşitilerek “Ne yabız olmuşsun” vb. sözler söylenir. Buradaki kelimenin ilk biçimindeki olumsuzluk anlamı sınırlı da olsa sürmektedir.

Eski Türkçenin izlerini taşıyan bir başka kelime ise “edivermek” kelimesindedir. Manav Türkmen ağızlarında “söylemek, anlatmak vb.” kelimelere paralel olarak birinden naklen söylenen sözler için “Ayşe edivâdi” vb. ifadeler vardır. Buradaki “etmek” fiili, bildiğimiz (“yapmak” anlamındaki) “etmek” fiili değil, Eski Türkçeden beri çoğunlukla Oğuz dışı şivelerde görülen “ayıtmak” (DLTD,14) / “eyitmek” (KpTS, 78) fiilidir.

Öte yandan yazı dilinde e’li olan “yemek, demek, vermek” gibi bazı fiillerin çeşitli manav ağızlarında i’li olması da Eski Türkçenin bu ağızlardaki izleri gibi görünmektedir: yimesi (yemesi, Düzce Çilimli Sarımeşe, ÇİA,84), tēmin_ıtmek, dimişlē (Balıkesir Gönen Bostancı, GKASŞÖ 98), dirdi (derdi, Balıkesir Gönen Babayaka, GKASŞÖ 98) vb.

Daha ilgi çekicisi, Ana Türkçeden milâda yakın yıllarda koparak ayrı bir lehçe olarak gelişmiş olan ve bugün Türkiye Türkçesine ve hattâ diğer şivelere (anlaşılabilirlik bakımından) çok uzak olan Çuvaş Türklerindeki ve bu arada bir Altay dili olan Moğolcadaki bir ses denkliliğinin yansımalarının Kandıra Manav Türkmenlerinin bir kısmında korunmuş olmasıdır. Çuvaş Türkçesi ve Moğolcadaki r sesi, Türkiye Türkçesindeki z sesine denktir: dokuz : tãhhâr, (ÇS), kız : hır (ÇÇZSB, 23) vb. Bunun yazı dilimizdeki geniş zamanın olumlu ve olumsuz çekimindeki –Ar/-mAz karşıtlığı ve kudurmak/kuduz örnekleri vardır. Ancak “Kömür” kelimesine paralel olarak olarak Kandıra’da sınırlı da olsa görülen ve Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunmayan (aynı anlamdaki) “kömüz” kelimesi, bize Çuvaş Türkçesini hatırlatmaktadır.

5. Değişik yörelerdeki Manav Türkmenlerin kendi aralarındaki bazı farklılaşmalar, onların çevrelerindeki diğer Türk ağızlarıyla ilişkisinden kaynaklanıyor görünmektedir:

a. Düzce Çilimli Manav Türkmenlerinin ağızı, Batı Karadeniz (Zonguldak, Kastamonu vb.) ağızlardan etkilenmiştir. Bunun en belirgin yansıması, yuvarlak ünlülerin varlığıdır: yaptıktan (yaptıktan, Kuşoğlu, ÇİA,63), verüdük (verirdik, Kuşoğlu ÇİA,63).

b. Balıkesir Gönen Manav Türkmenlerinin ağzında ise Ege ve İç Batı Anadolu ağızlarının a/e'siz gelecek zaman eki (-cak/-cek) yoğun olarak kullanılmaktadır: alcā (alacağı, Gönen merkez, GKASŞÖ, 95), gelecek (gelecek, Babayaka, GKASŞÖ 100)

Batı Anadolu ağızlarının başka etkisi de "bugıdā" (bu kadar, Bostancı GKASŞÖ 98) kelimesinde görülmektedir.

Bütün bu ortak özellikler, Manavların kökenini konusunu aydınlatmakta, onların Yörüklerle birlikte Oğuz-Türkmenlerin bir kolu olduğunu göstermektedir.

KAYNAK VE KISALTMALAR

ÇÇZSB: Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi, Emine CEYLAN, TDK Yay. Ank. 1997.

ÇİA: Çilimli İlçesi Ağızları, Ahmet TUNA, (Sakarya Ün. Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Ödevi, Sakarya 2001)

ÇS: Çuvaş Sözlüğü, H. Paasonen, TDK Yay. İst. 1950.

ETG: Eski Türkçenin Grameri, A. von GABAİN (Çev. Mehmet AKALIN), (3. baskı), TDK Yay. Ank. 2000.

EUTS: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ahmet CAFEROĞLU, Türk Dil Kurumu Yay. İst. 1968.

GKASŞÖ: Gönen ve Köyleri Ağızlarının Ses ve Şekil Özellikleri, Naci BALCI, (Sakarya Ün. Yüksek Lisans tezi, Sakarya 2000)

İTOBA: İzmit'in Taşköprü, Ova ve Balören Ağızları, Kenan ACAR(Gazi Ün. Yüksek Lisans tezi, Ankara 1988)

KpTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Recep TOPARLI,Hanifi VURAL, Recep KARAATLI, Türk Dil Kurumu Yay. Ank. 2007.

KSÇKA: Kandıra Sakallar ve Çevre Köyler Ağzı, Kenan ACAR, (Hacettepe Ün. Lisans Tezi, Ankara 1984)

KTG: Kıpçak Türkçesi Grameri, Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, TDK Yay. Ank. 1994

KTS: Kazak Türkçesi Sözlüğü, Hasan ORALTAY, Nuri YÜCE, Saadet PINAR, TDAV Yay. İst. 1984.

OTA: Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi, "Tercüman" gazetesini yayını, İst. 1985.

SİA: Sakarya İli Ağızları I-II, Muharrem ÖÇALAN, (Erciyes Ün. Doktora tezi, Kayseri 2004)

TBBTS: Türkçe-Başkurtça Başkurtça-Türkçe Sözlük, G.D.Zeynullina, Başkörtostan Kitep Neşriyeti, Ufa, 1996.

TTS: Tatarca Türkçe Sözlük, Halil AÇIKGÖZ, Rifkat Ahmetjanov, Fuat Ganiyev, Kazan, Moskova İstanbul, 1997. (İkinci Baskıya Hazırlık)